

БЕЛАРУСКАЯ ТРАДЫЦЫЙНАЯ СЯМ'Я Ў КАНТЭКСЦЕ МАДЭРНИЗАЦЫЙНЫХ ПРАЦЭСАЎ

I. С. Махоўская

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, г. Мінск, 220030, i.mahovskaya@gmail.com*

Артыкул прысвечаны вывучэнню эвалюцыі сям'і як малой сацыяльнай групы і сацыяльнага інстытута. У працэсе мадэрнізацыі змяняліся формы сям'і, трансфармаваліся функцыі, забяспечваючы адаптацыю яе членаў да існавання ў грамадстве. Асноўныя працэсы, якія вызначаюць аблічча сучаснай сям'і – нуклеарызацыя, маладзетнасць, аддзяленне вытворчай сферы ад хатняй гаспадаркі, рост колькасці разводаў, эгалітарызацыя і дэмакратызацыя сямейных адносін.

Ключавыя словы: Беларусь; сям'я; сямейныя адносіны; сацыяльны інстытут; малая сацыяльная група; мадэрнізацыйныя працэсы.

БЕЛОРУССКАЯ ТРАДИЦИОННАЯ СЕМЬЯ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

I. С. Маховская

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г.
Минск, Беларусь, i.mahovskaya@gmail.com*

Статья посвящена изучению эволюции семьи как малой социальной группы и социального института. В процессе модернизации изменялись формы семьи, трансформировались функции, обеспечивая адаптацию ее членов к изменениям в обществе. Основные процессы, которые определяют облик современной семьи – нуклеаризация, малодетность, отделение производственной сферы от домашнего хозяйства, рост количества разводов, эгалитаризация и демократизация семейных отношений.

Ключевые слова. Беларусь; семья; семейные отношения; социальный институт; малая социальная группа; модернизационные процессы.

BELARUSIAN TRADITIONAL FAMILY IN CONTEXT OF MODERNIZATION PROCESSES

I. Makhovskaya

*Belarusian State University,
Nezavisimosti ave., 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus, i.mahovskaya@gmail.com*

The article is devoted to the study of the evolution of the family as a small social group and social institution. In the process of modernization, the forms of the family changed, the functions were transformed, ensuring the adaptation of its members to existence in society. The main processes that determine the appearance of the modern family are nuclearization, having few children, the separation of the production sphere from the household, an increase in the number of divorces, egalitarianization and democratization of family relations.

Key words: Belarus; family; family relations; social institution; small social group; modernization.

На пачатку XXI стагоддзя сучасная сям’я перажывае змены, якія многія даследчыкі вызначаюць як крызісныя. Гэта нуклеарызацыя сям’і, рост колькасці разводаў, незарэгістраваных шлюбаў, маладзетнасць ці свядомая адмова ад нараджэння дзяцей, трансфармацыя функцый. Чым абумоўлены гэтыя працэсы, і ці з’яўляюцца яны крызіснымі для сям’і як сацыяльнага інстытута і малой сацыяльнай групы, гаворка пойдзе ў дадзеным тэксце.

Памяншэнне колькаснага складу сям’і на працягу XX стагоддзя – тэндэнцыя, характэрная не толькі для Беларусі, але і для ўсяго свету. У 1939 г. сярэдняя беларуская сям’я налічвала 4,4 чалавека, у 1959 г. 3,8, у 1979 г. – 3,3, у 1989 – 3,1, на сёняшні дзень – 3,0 чалавекі [11, с. 23; 9, с. 20]. Таксама для сучаснай сітуацыі характэрны рост сем’яў, якія складаюцца з двух чалавек. Гэта, з аднаго боку, маладыя пары, якія не спяшаюцца заводзіць дзяцей, з другога, – пажылыя пары, дзеці якіх жывуць асобна. Нуклеарызацыя звязаная з працэсам мадэрнізацыі. Вялікія пашыраныя сям’і добра прыстасаваныя для аграрных грамадстваў з іх павольным развіццём, але не падыходзяць для дынамічна развіваючыхся прамысловых супольнасцяў, і тым больш – для інфармацыйных, якія звязаныя з высокай мабільнасцю, неабходнасцю атрымліваць дадатковую адукацыю і на працягу жыцця не раз мяняць месца працы і нават сферу занятасці. Памяншэнне колькаснага складу з’явілася следствам пераходу ад роднасна-сямейнага тыпу арганізацыі жыцця, у тым ліку і эканамічнага, да спосабу забеспячэння сям’і, што рэалізуецца індывідамі за яе межамі і не ў коле сваякоў. У той жа час, па дадзеных ЮНІСЕФ 2008 г., у складзе пашыранай сям’і пражывалі 13% жанатых мужчын з дзецьмі і 20% жанчын (замужніх і незамужніх) з дзецьмі школьнага ўзросту [2, с. 7]. У якасці прычын сумеснага з бацькамі пражывання часцей за ўсё называліся жыллёвыя цяжкасці.

Адна з характэрных рыс сучаснай сям’і – маладзетнасць. У Беларусі больш за 90% сем’яў з дзецьмі маюць аднаго ці двух дзяцей [6, з. 38], а самым распаўсюджаным тыпам з’яўляецца поўная сям’я з адным непаўналетнім дзіцем (каля 65%) [3, с. 27; 7, з. 6]. У грамадстве працягвае захоўвацца сацыяльная норма маладзетнасці, у выніку не забяспечваецца простае замяшчэнне бацькоўскіх пакаленняў. Арыентацыя на маладзетнасць з’явілася следствам тых жа працэсаў, што і нуклеарызацыя. Калі ў традыцыйным грамадстве дзеці разглядаліся як эканамічны рэсурс,

то ў сучасным свеце нараджэнне дзяцей звязана з такімі важнымі функцыямі, як рэалізацыя бацькоўскага інстынкту, неабходнасць клапаціцца аб кімсі і г. д., але ніколі не з чаканнямі эканамічнай выгады. Больш за тое, сацыялагічныя і эканамічныя даследаванні паказваюць, што калі са з'яўленнем першага і другога дзіцяці ўзровень і якасць жыцця ў сем'ях практычна не адрозніваецца ад сярэдніх паказчыкаў па краіне, то матэрыяльнае становішча шматдзетных сем'яў значна горшае [6, с. 112].

Але справа не толькі ў матэрыяльных выгодах. У сучасным свеце, дзе для дасягнення поспеху патрабуецца пастаяннае самаразвіццё, атрыманне новых ведаў, гнуткасць і крэатыўнасць, бацькі, жадаючы вырасціць паспяховага чалавека, робяць стаўку на ўсебаковае развіццё. Дзіця з малых гадоў наведвае школы ранняга развіцця, пазней – гурткі, спартыўныя секцыі, тэатральныя і мастацкія студыі, моўныя курсы, рэпетытараў па асобных школьных прадметах і г. д. Забяспечыць такое развіццё вялікай колькасці дзяцей пры тым, што дарослыя ў сучасным свеце таксама ўвесь час павінны ўкладвацца ў сваё самаразвіццё – немагчыма. Такім чынам, рэпрадуктыўная функцыя сям'і накіравана на свядомае абмежаванне нараджальнасці і забеспячэнне высокай якасці падрыхтоўкі дзіцяці да жыцця і працы ва ўмовах інфармацыйнага грамадства [10, с. 76].

Арыентацыі на маладзетнасць спрыяе і спаборніцтва ў сістэме рынковых адносін, павялічваецца незалежнасць і аўтанамізацыі асобы. Дзеці як сэнс жыццядзейнасці сям'і сталі канкураваць з каштоўнасцямі сацыяльнага статусу, свабоднага выбару ладу жыцця, прафесійнай і асабістай самаідэнтыфікацыі. Планаванне сям'і і свядомае бацькоўства, калі муж і жонка вырашаюць, колькі і калі мець дзяцей, з'яўляюцца прынцыпамі абсалютнай большасці сучасных сем'яў.

Дзяржавы зацікаўленыя ў павышэнні нараджальнасці сярод насельніцтва і выпрацоўваюць і праводзяць спецыяльную палітыку, накіраваную на стымуляванне дзетанараджэння. Такая палітыка звычайна ўключае розныя эканамічныя, сацыяльныя і юрыдычныя меры. Напрыклад, у Рэспубліцы Беларусь шматдзетныя сем'і маюць права на льготную чаргу на жыллё, льготныя крэдыты і г. д. Аднак даследчыкі розных краін прызнаюць, што ім пакуль не ўдалося ўстанавіць заканамернасці грамадскага развіцця, якія вызначаюць пераход ад высокай нараджальнасці да нізкай і наадварот [6, с. 113].

З 1970-х гг. у Беларусі ўстойліва фіксуецца рост разводаў. Вельмі высокі ўзровень разводаў і сённа: у 2018 г. на 1000 шлюбаў прыйшлося 546 разводаў [9, с. 35]. Агульны каэфіцыент шлюбнасці ў Беларусі таксама

зніжаецца, хоць застаецца адным з самых высокіх сярод еўрапейскіх краін: калі ў 2013 г. ён складаў 9,2 на 1000 чалавек насельніцтва, то ў 2016 – 6,8 [9, с. 29]. Грамадскія рэгулятары шлюбу становяцца больш ліберальнымі: грамадская думка, царква, у тым ліку і каталіцкая, а таксама юрыдычныя нормы паступова становяцца ўсё больш памяркоўнымі да разводаў [3, с. 176]. Станоўчым вынікам лібералізацыі юрыдычных нормаў аб скасаванні шлюбу з’явілася тое, што ў некаторых развітых краінах адбылося зніжэнне ўзроўню самагубстваў сярод жанчын, скарачэнне колькасці зарэгістраваных выпадкаў бытавога гвалту і памяншэнне колькасці забойстваў жанчын мужам [8, с. 9]. Узрослая эканамічная незалежнасць жанчын і павышэнне іх адукацыйнага ўзроўню павышае і іх патрабаванні да шлюбна-сямейных адносін. Таму, калі шлюбныя адносіны перастаюць задавальняць, жанчыны ініцыююць развод. Сёння працоўныя жанчыны робяць гэта часцей, чым мужчыны, нягледзячы на тое, што многія наступствы разводу, як сведчаць даследаванні, для жанчыны больш неспрыяльныя, чым для мужчыны. Самая нізкая гатоўнасць да разводу адзначаецца ў жыхароў аграрных раёнаў, у жанчын, якія знаходзяцца на ўтрыманні мужа ці маюць нізкія заробкі [3, с. 176].

На фоне зніжэння колькасці зарэгістраваных шлюбаў ўстойліва расце колькасць так званых грамадзянскіх шлюбаў, якія пачынаюць уяўляць статыстычна значны феномен, які адзначаюць не толькі спецыялісты, але і шараговыя грамадзяне. Рэгістрацыя шлюбу для маладых людзей перастала насіць сімвалічнае значэнне пачатку сямейнага жыцця. Сярод маладых пар папулярнасць зарэгістраванага шлюбу падае, паспяхова ўжо канкуруючы з незарэгістраваным. Усё больш маладых пар разглядаюць грамадзянскі шлюб як неабходны праверачны перыяд перад рэгістрацыяй шлюбу і, наадварот, лічаць неадказнай рэгістрацыю шлюбу без вопыту сумеснага жыцця [2, с. 4]. Змяняецца і грамадская думка. Калі яшчэ ў канцы ХХ ст. адзінай прызнанай усім грамадствам формай шлюбнага саюза быў зарэгістраваны шлюб, то ў апошнія гады сітуацыя змянілася. Сацыялагічныя даследаванні паказваюць, што 70% жанчын і 75% мужчын, якія маюць дзяцей школьнага ўзросту, ставяцца да незарэгістраваных саюзаў цалкам лаяльна.

У сучаснай Беларусі адбываецца фарміраванне новых адносін у сям’і, шматлікія даследаванні канстатуюць працэсы дэмакратызацыі і эгалітарызацыі адносін. Традыцыйны тып сям’і – гэта адносіны іерархіі і субардынацыі, дамінавання і падпарадкавання: мужоў над жонкамі, дарослых над дзецьмі, старэйшых над малодшымі. Сучасны характар

адносін – гэта адносіны партнёрства, роўнасці, павагі да кожнага. Улада замяняецца лідэрствам, аўтарытэтам, дзе кожны ў сям’і можа зарэкамендаваць сябе як лепшы ў сваёй сферы. Гэта азначае фарміраванне такога тыпу сям’і, дзе вышэйшай каштоўнасцю з’яўляюцца індывідуальнасць асобы, яе правы і свабоды [10, с. 231]. Патрыярхальная ідэалогія паступова замяняецца парадыгмай эгалітарызма і гендэрнай роўнасці. Традыцыйны набор мужчынскіх роляў у сям’ – кіраўнік, карміцель, абаронца – сёння змяняецца і дапаўняецца. Бацька не толькі матэрыяльна ўтрымлівае і выхоўвае дзяцей, ён выконвае ролю старэйшага сябра дзіцяці і яго настаўніка. А да традыцыйных жаночых роляў гаспадыні і захавальніцы сямейнага ачага дадаецца функцыя матэрыяльнага забеспячэння. Але казаць аб поўнай замене традыцыйнай сям’і з яе выразна прапісанымі ролевымі пазіцыямі сям’ёй сучаснай яшчэ рана. Зараз хутчэй адзначаецца сумесь сямейных відаў, змешаных стэрэатыпных і новых рыс вобразаў мужа і жонкі, якія ўяўляюць сабой кангламерат традыцыйных і эгалітарнай поглядаў [4, с. 33].

У сучаснай сям’і адбываецца так званая «рэдукцыя функцый», іх спрашчэнне ў сувязі з перадачай некаторых відаў дзейнасці іншым сацыяльным інстытутам. Сям’я ператвараецца ў супольнасць, для якой самай важнай з’яўляецца эмацыйна-псіхалагічны складнік. На думку даследчыкаў, на сённяшні дзень найбольш радыкальным паказчыкам эвалюцыі сям’і можна лічыць акцэнтаванне ўвагі на адным з асноўных аспектаў унутрысямейных адносін – адносінах паміж мужам і жонкай. Адбываецца ўмоўны рух ад адкрэўнага сваяцтва (бацька-сын, маці-дачка і інш.) да няроднасных адносінаў (муж-жонка). Пры гэтым шлюбныя адносіны ўяўляюць сабой асобныя адносіны мужа і жонкі, тое, што адбываецца ў працэсе сумеснага пражывання і заснаванае на ўласна шлюбных каштоўнасцях [5, с. 176]. Шлюбныя каштоўнасці – узаемная маральная падтрымка, увага, клопат, цікавасць да патрэбаў адзін аднаго – з’яўляюцца галоўнымі патрабаваннямі мужа і жонкі ў сучасным саюзе, і ўяўляюць сабой экзістэнцыяльныя каштоўнасці чалавека.

Ці азначае ўсё сказанае вышэй наяўнасць крызісу сям’і і сямейных каштоўнасцяў? Думкі розных спецыялістаў пра будучыню сям’і і шлюбу бываюць дыаметральна супрацьлеглымі. Існуе тры асноўных ідэалагічных падыхода да ацэнкі сям’і і яе будучыні. Першы падыход грунтуецца на падставе, што сям’я перадае свае функцыі іншым сацыяльным інстытутам, губляе сваё былое становішча і месца ў жыцці грамадства і індывіда. Другі падыход абапіраецца на непахіснасць сутнасці сям’і, якая ўяўляецца як

стабільная і трывалая сістэма з нязменнымі функцыямі, якая забяспечвае ўстойлівасць грамадства. Трэці падыход прызнае заканамернымі сацыяльна абумоўленыя змены, якія адбываюцца з сям'ёй, дапускае з'яўленне новых шлюбна-сямейных формаў, не разглядаючы іх як пагрозу існаванню грамадства.

Гэтыя тры падыходы можна ўспрымаць як узаемадапаўняльныя. Жыццё сям'і, фазы яе развіцця, яе структура і змены ва ўнутраным жыцці залежаць ад змен у развіцці цывілізацыі, больш шырокіх супольнасцяў і глабальнага грамадства. Развіццё індустрыяльнага грамадства, змяненні ў дэмаграфічнай структуры, пераўтварэнні, якія адбываюцца ў грамадскіх класах, сацыяльныя і палітычныя рэвалюцыі заўсёды выклікаюць пэўныя змены ў жыцці сям'і. Аднак тэорыі аб паўсюдным і прынцыповым крызісе сям'і, якія настойліва паўтараюцца на працягу апошніх 150 год, якія сцвярджаюць, што ў сучаснай цывілізацыі сям'я перастае выконваць свае сацыяльныя функцыі, што яна знаходзіцца ў заняпадзе, – словам, розныя катастрофічныя тэорыі раскладання сям'і фактамі не пацвярджаюцца.

Сям'я змяняе структуру і функцыі, прыстасоўваецца да зменаў глабальнага грамадства. Гэтыя змены выклікаюць розныя з'явы, неведомыя раней. Аднак колькасць шлюбаў не падае ні ў адной краіне. Як паказваюць даследаванні апошніх гадоў, сям'я для большасці беларусаў вельмі важная і займае другое месца ў ліку каштоўнасцей арыентацый, саступаючы толькі здароўю. Чалавеку важна мець месца, дзе яго любяць, дзе яму акажуць дапамогу, дзе партнёры падзяляюць погляды адзін аднаго, дзе наладжаны адносіны ўзаемаразумення. Сёння менавіта так характарызуюць сям'ю самі людзі, безадносна да таго, у якой форме яна існуе [1, с. 32].

Такім чынам, з'яўляючыся першасным элементам грамадства, сям'я дае ў мініяцюры карціну тых жа працэсаў і супярэчнасцяў, якія ўласцівыя і самому грамадству. Працэсы, звязаныя з мадэрнізацыяй, такія як распад традыцыйнай сялянскай абшчыны, пераход ад натуральнай гаспадаркі да таварнай вытворчасці, індустрыялізацыя, урбанізацыя, пазней – дзігіталізацыя, непазбежна адбіліся на сям'і.

Сям'я, будучы малой сацыяльнай групай, адна з функцый якой – адаптацыя яе членаў да існавання ў грамадстве, мяняла формы і адаптавала функцыі ў грамадстве, якое хутка эвалюцыянавала. Асноўныя працэсы, якія вызначаюць аблічча сучаснай сям'і – нуклеарызацыя, маладзетнасць, аддзяленне вытворчай сферы ад хатняй гаспадаркі, рост колькасці разводаў, эгалітарызацыя і дэмакратызацыя сямейных адносін.

Кожны з гэтых працэсаў абумоўлены адаптацыяй да трансфармуючыхся умоў. Пры гэтым сям'я не губляе пазіцый у сістэме каштоўнасцяў, трансфармацыю сям'і варта разглядаць як перманентны працэс прыстасавання да зменлівых умоў для захавання і выканання важнейшых функцый.

Бібліяграфічны спіс

1. Беларусь: структура семьи, семейные отношения, репродуктивное поведение. Т. 2. Анализ результатов исследования «Поколения и гендер». Минск: «Белсэкс», 2018.
2. Бутова С. Н. Современная семья: крах или другая жизнь? // Социология. 2015. № 2. С. 4–15.
3. Бутова С. Н. Социология брака и семьи: история, теоретические основы и персоналии. Минск: Право и экономика, 2010.
4. Бутова С. Н. Социология семьи: пособие для студентов фак. философии и соц. наук. Минск: БГУ, 2011.
5. Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ. СПб.: 5 ТОО ТК «Петрополис», 1998.
6. Леганькова О. В. Психология современной семьи. Минск: БГПУ, 2013.
7. Мартынова В. В. Современная белорусская семья: тенденции развития и типичные примеры // Социальная и психолого-педагогическая помощь семье: опыт, проблемы, перспективы: материалы Междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 16 марта 2017 г. Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. Минск: БГПУ, 2017. С. 6–9.
8. Прогресс женщин мира в 2019–2020 гг. Семьи в меняющемся мире. Доклад «Женщины ООН». [Электронный ресурс]. URL: <https://esa.unwomen.org/ru/digital-library/progress-of-the-worlds-women>. Дата доступа: 10. 09. 2021.
9. Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь. Минск: Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2019.
10. Социология: Курс лекций. М.: Социал.-полит. журн., 1996.
11. Сям'я і сямейны быт беларусаў. Мінск: Навука і тэхніка, 1990.